

Badnjak i Božić

Iz knjige „Srpski mitološki rečnik“ (Nolit, Beograd, 1970.)

BADNJA NEDELJA je sedmica pred Božić. Tih dana se ne šiša, ne brije i ne sarezuju nokti, da se ne bi „seklo“ zdravlje, a deca se ne tuku, da im se ne pojavljuju čirevi po telu.

BADNJAK. – U svim srpskim krajevima na Badnje večer nagađali su jedan ili više badnjaka. Dok je u istočnoj i južnoj Srbiji badnjak od cerovog drveta, u zapadnim krajevima badnjaci su od hrastovog ili, ređe, od bukovog drveta. U oblasti hercegovačkog govora, dakle u zapadnim krajevima, obično seku tri badnjaka, a u istočnim i južnim krajevima, sa starijim štokavskim govorima, seku jedan badnjak. Međutim, u Levču, Temniću i Resavi, zatim u zapadnoj Srbiji i istočnoj Bosni seku jedan badnjak, koji potom preseku na tri dela. I u oblasti zetskih govora izdvaja se glavni ili domaćinov badnjak, ali je za ovu oblast karakteristično da se seče onoliko badnjaka koliko je muških članova kuće, a negde još i poseban badnjak za polaženika. U Staroj Crnoj Gori i u nekim mestima Boke bio je običaj da se „redovno seče onoliko badnjaka koliko je muških u kući, pa i više“. I polaženik u ovim krajevima unosi poseban badnjak, koji ga čeka pred kućom. I u Kućima uz badnjake iseku „dosta bjelošumovijeh drva za polaznike na dane Božića“. U istom kraju za Novu godinu naberu toliko badnjarica koliko je ženskih u kući, pa ih naveče nalažu na vatru (v. Ženski Božić). U nekim mestima Boke seku dvostruke badnjake, pa ih nalažu uoči Božića, uoči Nove godine i Bogojavljenja, a ponekad i uoči Sv. Save. Glava domaćinovog badnjaka ostaje za sledeću godinu i na njoj će se naložiti novi badnjaci. I na Kosovu ostavljaju jedan kraj badnjaka, koji ponovo pale na Novu godinu i na Bogojavljenje. U Temniću takođe ostavljaju kraj božićnog badnjaka, pa taj ostatak na Novu godinu iscepkađu i od njega prave krstiće.

Badnjaci se seku uz osobitu pažnju i uz takve običaje koji

pokazuju da se badnjak poštuje kao duh drveća, po nekim, i kao samo božanstvo, od kojeg se očekuje pomoć i od kojeg zavise plodnost, sreća i napredak. Po starijem običaju, badnjake su sekli rano pre sunca. Po badnjake idu muškarci, a obično ih seče starešina, koji mora nositi rukavice na rukama. I ukućani koji nose badnjake moraju navući rukavice. Pre nego što počne da seče badnjak, domaćin se okrene badnjaku u pravcu istoka, obaspe ga žitom, a ponegde prelomi i kolač mešen za tu priliku, ponegde pola kolača pojede, a drugu polovinu ostavi na panju prvog posećenog badnjaka, čime se badnjaku već prilikom sečenja prinosi žrtva. Ujedno se domaćin obraća badnjaku želeći mu srećan dan ili čestit Badnji dan, odnosno čestit Božić. Negde badnjak oslovljavaju „sveti badnjače“ i ujedno mu objašnjavaju s kojom ga namerom seku. Tom prilikom domaćin u Levču obraća se badnjaku ovim rečima: „Došao sam k tebi da te odnesem domu mome, da mi tamo budeš veran pomoćnik u svakom napretku i boljitku, u kući, u toru, u polju i na svakom mestu.“ Badnjak se seče sa istočne strane, tako da i padne na istočnu stranu, i to bez zadržavanja, da se ne bi sreća zadržavala. Prilikom sečenja pazi se da presek bude kos, kako bi se na njega mogli kasnije staviti pokloni badnjaka. Dobro je da se badnjak tako skrši da dobije bradu, čime mu se pridaje antropomorfni vid. Demonški karakter badnjaka otkriva i verovanje da se badnjak posle trećeg udara sekirom ne sme više seći, već samo rukama trzati. Isto se tako zasečeni badnjak ne sme ostaviti, jer će u tom slučaju proklinjati, pa kuća neće imati sreće. Već i prvom iveru koji otpadne od badnjaka prilikom sečenja pridaje se mistična snaga, pa se stoga nosi u pčelinjak da pčele budu napredne, ili se stavlja pod karlice da bi se nahvatao debeo skorup.

Kao demonu rastinja koji donosi plodnost, badnjaku se prinosi žrtva biljnih plodova i prilikom unošenja, na taj način što badnjak i lice koje ga unosi ukućani posipaju pšenicom ili svakovrsnim žitnim semenom. U Crnoj Gori domaćina s badnjakom dočekuju hlebom i krčagom vina. U Kućima kada donesu badnjake, domaćica iznese ne-načet hleb glavnome badnjaku, te mu njime dotakne bradu. Badnjaci se kući nose odsečkom natrag a granama napred, pa se pred kućom

prislone uz vrata vrhovima naniže, dok se na vatru polažu bradom prema istoku. Po opštem običaju, domaćin pospe badnjake pšenicom i prelije vinom, što očito predstavlja žrtvu badnjaku, od kojeg se očekuje svako dobro. Na to ukazuju i reči koje obično domaćin tom prilikom izgovara: „Ja tebe vinom i pšenicom, a ti mene svakim dobrom i napretkom!“ U Kućima kada nalože badnjak, preliju mu bradu vinom, a zatim „radi napretka stoke na badnjak za čas sjede omanja đevojčica“. U nekim krajevima istočne i južne Srbije provrte badnjak svrdlom, pa u tu rupu sipaju vino ili maslo i med. Čim badnjak polože na ognjište, žene stavljaju na badnjak, ili uz njegov deblji kraj, raonik, rukavicu napunjenu pšenicom ili kolač, šećer i razno voće. U Gruži domaćin prelomi kolač na badnjaku, pa delove kolača i badnjak prelije vinom. Negde se badnjaku „daje večera“ na taj način što se na njega stavlja ponešto od jela. Badnjak najpre ljubi domaćin, a za njim i ostala čeljad. Demonska snaga badnjaka prenosi se na ljude na taj način što svak okusi plodova i jela položenih na badnjak.

Badnjakom se čara po vatri i ujedno izražava želja za sreću, plodnost i napredak. Domaćin „tarka“ badnjake, pomiče ih unapred radi napretka, a ponegde to radi polaženik. U Vasojevićima domaćin „tarka“ vatru cepanicama i govori: „Koliko žižaka na ognjištu, toliko ovaca u toru,“ pa zatim pri svakom udaru nastavlja: „Ovoliko žita na njivi, ovoliko pčela u košnice, ovoliko zdravlja kod čeljadi, ovoliko muškije’ glava, ovoliko sreće i napretka!“ Ponekad ovršcima badnjaka domaćica zapreće česnicu, a ponegde ostatke pogašenog badnjaka nose u njivu, u vinograd i u staju.

Po starijem običaju, svi su ukućani čekali budni dok se badnjak (veseljak) „preveseli“, što je kasnije svedeno na običaj da jedno lice bdi, čekajući dok badnjak pregori. U Kućima je ova dužnost pripadala ženskoj čeljadi. Izgleda da je po ovom običaju badnjak i dobio svoje ime (od bdeti). Gde se nalažu tri badnjaka, ponekad se jedan označava kao badnjak, drugi kao badnjačica, a treći kao dete. Na Kosovu neki drže badnjak na rukama „kao dete“, a drugi ga poliju vinom i zaspu pšenicom. U Leskovačkoj Moravi badnjak zaviju kao odojče domaćinovom čistom košuljom, a ponegde košuljom najmlađeg deteta. Gde

nalažu dva badnjaka, jedan zovu badnjak, a drugi badnjačica. Po narodnom objašnjenju, glavni badnjak je bog, a pridavak je Božić, dok se u jednoj narodnoj pesmi badnjak javlja kao stari, a Božić kao mladi bog.

Običaji sa badnjakom rašireni su u onim delovima Evrope koji su nekada pripadali Rimskoj Imperiji i u susednim zemljama, a osobito na Apeninskom, Pirinejskom i Balkanskom poluostrvu. Mnogi arhaični zemljoradnički elementi sa badnjakom u našim običajima ukazuju da se na opšteslovenske predstave o duhu drveća najverovatnije nadovezala autohtona tradicija zemljoradnika mediteranske oblasti, uz izvesne antičke uticaje (upor. vigiliae Cereris). Na mediteranske, možda i preindoevropske uticaje ukazivala bi i istovetnost nekih osobitih crnogorskih običaja sa običajima kavkaskih naroda. Specifični crnogorski običaj individualnih badnjaka, uz mnoge istovetne detalje običaja, nalazimo i kod nekih kavkaskih naroda. Kod Gruzina je svaki muški član kuće unosio svoj badnjak i prilikom nalaganja sjarivao vatru na ognjištu, čarajući za plodnost stoke i useva. Inguši su imali isti običaj, a dva badnjaka ostavljali su za polaznika, koji je dočaravao plodnost na isti način kako to radi i naš polaženik. Individualni karakter imaju i ženski badnjaci u Kučima, koji bi mogli predstavljati i stariji običaj, jer je rad oko biljaka prvobitno bio isključivo i zatim pretežno ženski posao, na što bi ukazivao i naš običaj da se tom prilikom obavezno spremi i kaša od raznog semenja (panspermija). Spaljivanje badnjaka, po Čajkanovićevom objašnjenju, predstavljalo bi spaljivanje samog božanstva, koje na taj način umire i ponovo se rađa. Po objašnjenju nekih drugih naučnika, spaljivanje badnjaka bi značilo pomoć mladom suncu u doba zimske kratkodnevice ili pak spaljivanje samog duha bilja u vatri koja predstavlja sunce, kako bi se na taj način mađijskim putem postiglo da rastinje dobije dovoljno sunca, od kojeg uopšte zavisi život, plodnost i obilje.

BADNJE VEČE. – Na Badnjidan obavljaju se pripremne radnje za Badnje večer ili za Božić (sečenje badnjaka, spremanje pečenicice i obrednih hlebova), ali glavni ritualni običaji izvode se na Badnje večer,

koje je delimično posvećeno kultu pokojnika, a delimično kultu demona i, najzad, jednom višem božanstvu. Večera na Badnje veče daje se prvenstveno u čast pokojnika. Običaj da se jede s vreće, tj. sa zemlje, da se sklanjaju stolice i metalni predmeti (vatralj, noževi, viljuške), da se po večeri ostavlja preostalo jelo i piće, običaj da se jela daju siromasima – „sve su to propisi koji važe za daću, za kult mrtvih, i kod Srba, i u celoj indogermanskoj prošlosti“. Jela koja se jedu na Badnje veče imaju izrazito htonički karakter (tucani pasulj, med, riba, orasi), a vino, koje predstavlja zamenu za krv, takođe je nesumnjivo iz kulta mrtvih. Žito u koje se usađuje sveća takođe odgovara kultu mrtvih. Na Kosovu je bio običaj da domaćin na Badnje veče iznese trpezu na vrata i pozove duše pokojnika na čast. U okolini Niša domaćin je iznosio napolje siniju punu jela i pozivao na večeru svaki „praznik“, da bi se njive i vinogradi sačuvali od grada. Demoni kojima se nudi večera da bi se otklonio grad mogu biti samo duše pokojnika koje dovode grad i nepogodu. Iz svega ovoga vidi se da Badnje veče ima karakter zadušnica, kao i rimske Larentalije, koje su takođe proslavljane krajem decembra. Kako su u ovo doba godine zadušnice proslavljali i germanski i keltski narodi, zaključuje se da običaj potiče iz indoevropske starine.

Međutim, neki običaji primarno pripadaju kultu prirode, sadrže animistička i demonistička verovanja o biljkama i životinjama, koja su se zatim povezala sa kultom pokojnika, a neka sadrže i jasne elemente proizvodno-mađijskih običaja. Badnjak i božićna slama, koji se unose na Badnje veče, predstavljaju demone vegetacije i, prema običajima i narodnom verovanju, te večeri donose plodnost i napredak. Neki običaji sa obrednim hlebovima, kojima prethodi običaj simboličnog sejanja, kao i unošenja delova oračih sprava, očitio predstavljaju ostatak proizvodno-mađijskih običaja simboličkog izvođenja poljskih radova. Tako na Kosovu „badnjakčija obiđe prvo tri puta sa decom oko ognjišta i poseje po kući pšenicu rukom, na kojoj je rukavica, pa posle unosi badnjak, loži vatru i razastire slamu“. U nekim selima zapadne Bosne na Badnje veče omlatili bi kod ognjišta klasje iz poslednjeg snopa, a pšenicu bi zatim pomešali sa onom koja je određena za

česnicu. Negde se ovaj običaj izvodi oko stožera, gde su deca obavljala vršenje žita za božićni obredni hleb (v. božićna slama i božićni hlebovi). U oblasti kosovsko-resavskog govora na Badnje večer izvodi se ritualno lomljenje i jedenje kolača koji simbolički predstavlja useve. Lomljenju kolača prethodi prelivanje vinom i pijenje u slavu, ali se ujedno završava mađijskim podizanjem polovine ili četvrtine uvis, da bi toliko porasli usevi. U Leskovačkoj Moravi lome pogaču sa srebrnim novcem, koja inače odgovara česnici, ali je zanimljivo da negde ovu pogaču lomi sama domaćica i zatim je deli ljudima i stoci, ostavljajući poslednje parče sebi. Ovaj običaj, kao i običaj da domaćica sedne kraj ognjišta i da čeljad obilazi oko nje, jasno ukazuje na ulogu žene u prvobitnoj zemljoradnji i u agrarno-matrijarhalnom kultu. Sa ovim je u skladu i običaj da žensko čeljade pazi kada će badnjak pregoreti.

Ponegde se na Badnje večer posebni hlebovi daju stoci. U nekim krajevima Hercegovine na Badnje večer stoku uteravaju u tor između zapaljenih sveća, domaćin je posipa žitom i preliva vinom, a zatim zajedno sa čobanicom lomi na vratima kolač navratnjak, pa na kraju čobanica od svog dela razdeli stoci.

Na Kosovu, pošto bi obišli oko ognjišta, obilaze oko kuće tri puta, pa domaćin, držeći na glavi hleb, poziva na večeru svaku divljač. Neki su iznosili veliki kolač na kućna vrata, pa bi, mašući triput, dozivali vuka na večeru. U zapadnoj Bosni nosili su na raskršće od svakog jela obredne večere vuku za večeru. Sadržaj večere (od svakog jela), mesto gde se večera donosi (raskršće) i ceo ceremonijal pokazuju da vuk, prema ovim običajima, kao i kod mnogih drugih naroda, ovde predstavlja demona donjeg sveta. Ujedno, s obzirom na karakter obrednog hleba, koji sadrži vegetativnu snagu žitnog demona, iznošenje ovog hleba vuku pokazuje da u njemu možemo nazreti i životinjskog predstavnika žitnog demona. Međutim, na Badnje večer očekuje se i teofanija, lični dolazak starinskog božanstva koje treba da učestvuje na večeri, a čija se predstava, u višoj fazi naše stare religije, razvila iz prethodnih predstava o demonima prirode i podzemnog sveta (u biljnom i životinjskom obliku). Bog ili Božić poziva se i direktno

na večeru („Hajde, Bože, da večeramo.“). Ponegde se na Badnje večer prvi komad obrednog hleba namenjuje Bogu, a isto tako i prva čaša vina. Na teofaniju bi upućivala i izuzetna čast koja se na Badnje večer i na Božić ukazuje čobaninu, a po jednom mišljenju, u ovim običajima mogu se videti ostaci kulta Daboga, našeg starinskog božanstva, čiji se praznik proslavljao u božićnoj sezoni, analogno prazniku german-skog boga Vodana.

BOŽIĆ u mnogobrojnim običajima i verovanjima sadrži ostatke nekoliko starinskih praznika koji su proslavljani u vreme zimskih solsticija. U ciklusu božićnih praznika, koji traju od Sv. Ignjata do Bogojavljenja, mnogi običaji, osobito o Badnjoj večeri, sadrže elemente kulta pokojnika, kojima se na Badnje večer „daje prilika da se nahrane i ogreju“. Večera na Badnje večer predstavlja žrtvu pokojnicima, sa ciljem da se pogoste njihove duše i da se od njih obezbedi pomoć, prvenstveno njihov uticaj na plodnost i svaki napredak (v. Badnje večer). Pozivanje divljih životinja na večer u i ritualno davanje božićnih jela, osobito božićnog hleba domaćim životinjama, „mirbožanje“ sa njima i svečano uvođenje životinjskog polaženika u kuću ili na kućni prag, predstavljaju ostatke kulta životinja kao demonskih bića.

Za vreme Božića u običajima se posebna pažnja poklanja žitu, zapravo poslednjem požnjevenom klasju od čijeg su žita nekada spremni božićni obredni hlebovi. Mnogobrojni običaji sa božićnim hlebom sadrže mađijske radnje radi plodnosti žita, koje u suštini predstavljaju simbolično izvođenje poljskih radova, a na osnovi animističkih verovanja o plodotvornom delovanju žitnog demona, sadržanog u poslednjim klasovima. Kako pokazuju mnogi običaji, plodotvorna snaga pripisuje se i božićnoj slami, koja takođe predstavlja žitnog demona (v. česnica i božićna slama). Prema običajima nekih slovenskih naroda, u daljem razvoju ove stare religije, o Božiću pohodi kuću samo božanstvo u vidu snopa koji unosi domaćin. Prastaraj agrarnoj kulturi pripada i običaj unošenja i nalaganja badnjaka, koji predstavlja demona šumskog drveća i od kojeg se takođe očekuje delovanje na plodnost i opšti napredak (v. badnjak). Božićna pečenica takođe predstavlja

demonsku životinju, prvobitno samog životinjskog polaženika, a žrtvovanje ove životinje delom odražava verovanje o izabranom predstavniku životinjske vrste koji se žrtvuje u svrhu njenog razmnožavanja, a zatim i verovanja o životinjskom predstavniku žitnog demona, koji se žrtvuje radi žitnog roda i plodnosti uopšte (v. polaženik). Na Božić polazi kuću i ljudski polaženik, koji je očevitno zamenio životinjskog polaženika sa svim njegovim značenjem, i kao mitski predak donosi plodnost, sreću i napredak. Ovom krugu pripadaju i maskirane povorke koledara ili koledžana (negde koledarki), koji predstavljaju duhove predaka i donose plodnost i napredak svakoj kući. Stapanjem verovanja o duhovima bilja i demonskim životinjama sa verovanjima o dušama predaka postepeno se formirala predstava o jednom višem božanstvu, koje o Božiću pohodi kuću i donosi plodnost, obilje i napredak za novi godišnji period.

Iz obrednih pesama, verovanja i običaja jasno se vidi da se o Božiću očekuje epifanija, lični dolazak nekog višeg paganskog božanstva. Dolazak božanstva „iz dalekog kraja“ očekuje se sa nestrpljenjem i za njegov doček vrše se posebne pripreme. Njegovo zamišljeno putovanje prati se vremenski, iz dana u dan, i prostorno, od brda do brda ili od sela do sela, dok se ne utvrdi da je već blizu i da će „doveće biti na tavanu“. Po narodnom verovanju, demoni i božanstva ulaze u kuću preko tavana i kroz odžak, a jedan običaj iz istočne Srbije direktno pokazuje da se o Božiću božanstvo nalazi u odžaku. Prema običaju, čim polaženik uđe u kuću, džara vatru na ognjištu i, gledajući u odžak, kaže: „Bože, pomози!“ Kada se smatra da je božanstvo već stiglo, direktno i svečano se poziva na večeru: „Hajde, Bože, (ili Božiću) da večeramo.“ U ovoj fazi razvoja naše stare religije i božićni obredni hlebovi mogli su ujedno dobiti i značenje žrtve višem božanstvu. Slično je moglo biti i sa božićnom pečenicom, koja se na neki način poistovećuje sa samim božanstvom, kako pokazuje izreka: „Božić je Božić, a pecivo mu je brat.“

Čajkanović neke naše božićne običaje dovodi u vezu sa kultom germanskog božanstva Nerthus, koje je kod Skandinavaca zamišljano kao muško, a kod Germana južno od Baltika kao žensko božanstvo

majke Zemlje. Prema Tacitovom opisu, kada boginja u određeno vreme krene na put, nastanu veseli dani, i praznuje se u svim mestima koje boginja poseti. Tih se dana ne ratuje, sklanja se sve što je od gvožđa, oružje se ne dira, nastaje opšti mir. Kada se boginja zasiti ljudskog društva, sveštenik je vrati u hram, zapravo njen kip koji tada operu u nekom skrivenom jezeru. „Ko se ne bi ovde i nehotice setio“ – kaže Čajkanović – „epifanije našeg Božića i propisa koji važe za praznik: na obavezni ‚mir Božji‘ i mirboženje; na propis da se o Badnjem večeru i o Božiću sklanjaju kašike, noževi i svi predmeti od gvožđa; najzad na propis da se posle Božića ikone moraju oprati u reci?“

Po jednoj našoj narodnoj pesmi, Božić dolazi na konju, kao što je konjanik i Svetovid baltičkih Slovena i germanski Vodan, čiji su praznik stari Germani proslavljali u zimskom periodu. Poput germanškog Vodana, Svetovid je noćni konjanik, božanstvo donjeg sveta. Kao što je poslednji otkos žita bio posvećen Vodanu, tako i glavni običaj iz Svetovidovog kulta, koji je istovetan sa našim običajem milanja sa česnicom, otkriva jasnu vezu ovog božanstva sa novim žitom (v. milati se, česnica, božićna slama).

Mnogi naši božićni običaji imaju u suštini značenje novogodišnjih običaja kojima se nastojalo uticati na plodnost polja, na razmnožavanje stoke, na zdravlje ljudi i opšti napredak u novoj sezoni. U ovom kompleksu mnogobrojni su proletnji običaji iz vremena kada je, kao i kod mnogih drugih naroda, nova godina prvobitno proslavljana. U nekim božićnim običajima uočljiva je i veza sa običajima što su se obavljali na svršetku žetve.

Izgleda da se u božićnim narodnim pesmama i u nekim božićnim običajima mogu nazreti i izvesni elementi kulta sunca, koji je delimično zamenio prvobitni kult meseca. Na rađanje novog, mladog sunca mogli bi ukazivati stihovi:

*Da okupam koledo!
Malog boga, koledo!
I Božića, koledo!
Božić viče iza vode:
„Prenes'te me preko vode!“*

*Božić sjedi u travici,
U crvenoj kabanici.*

U nekim krajevima Bosne i Hercegovine domaćin rano na Božić ispred okupljene čeljadi okreće zapaljene sveće, a svi uglas govore“ „Sjaj, Bogu i Božiću, i našem ...“, navodeći ime domaćina i ostalih ukućana redom po starešinstvu, zatim „sjaču“ na isti način „ptičici u gorici koja Boga moli da nam žito rodi“ i najzad stoci.

Po mišljenju nekih naučnika, i običaj paljenja badnjaka sadržavao bi elemente solarnog kulta, verovatno pod uticajem starijih mediteranskih kultura, dok se u nekim mogu zapaziti izvesni antički uticaji (npr. u koledarskim običajima). O Božiću, koji predstavlja početak nove godine, vrše se razna vraćanja za srećan početak svih poslova i proricanja o životu, zdravlju i uspehu svih poslova u novoj godini.

BOŽIĆNA KOKOŠ. – U mnogim krajevima Srbije postojao je običaj da se na Božić kokoš ili petao ubija i jede ritualno. Po užičkim selima bio je opšti običaj da na Božić, pored pečenice, ispeku i petla na ražnju. Kod Srba graničara kokoš zakolju na Božić pre sunca, pa je zatim svi ukućani zajednički pojedu, a negde je pojedje sam domaćin. Sve kosti, perje i drob ove kokoši odnesu zatim na mravinjak, „pa će biti živadi kao mravi“. Božićnu kokoš često ubija polaženik, a nekad obavezno na kućnom pragu. U Gruži polaženik kolje petla na pragu kuće, u kojoj se nalazi ognjište, a zatim petla peku na ražnju, kao i pečenicu, i postave ga na sto o ručku. Analogno ubijanje kokoši i pečenice (svinje) pokazuje da je i božićna kokoš, koju i ubija polaženik, isto kao i svinja-pečenica, prvobitno imala ujedno i ulogu životinjskog polaženika (v. polaženik, sv. Ignjat). Međutim, za objašnjenje običaja značajno je to da polaženik namami i nahrani živad u krugu konopca u kojem je donesena božićna slama i zatim uhvati petla „u zavesku konopca“. Božićna slama, koja primarno potiče od poslednjeg snopa, zapravo od poslednjeg požnjevenog žita, predstavlja, u stvari, žitnog demona.

Da je božićna kokoš u direktnoj vezi sa novim žitom, pokazuje i običaj da se negde kokoši nahrane u krugu „vršanog konopca“,

ponekad i na guvnu, kao i običaj da se negde božićna kokoš obavezno kolje nad žitom. U nekim selima oko Bosanskog Petrovca, na Božić zakolju kokoš nad žitom, tako da krv isteče na njega, pa se to žito daje zatim blagu. U Dugopolju kod Donjeg Lapca, na Božić pred podne zaklali bi petla nad zobi, zatim bi doveli konje do ognjišta, vezali ih za verige i davali im zob natopljenu petlovom krvlju. Ritualno ubijanje kokoši ili petla o Božiću, ponekad obavezno nad žitom, potpuno odgovara analognim običajima koji se obavljaju prilikom žetve ili vršidbe, a upotreba vršanog konopca direktno upućuje na običaj ritualnog ubijanja kokoši ili petla prilikom žetve ili vršidbe. U okolini Plaškog, za vreme božićnog ručka saviju vršani konopac na guvnu, pa domaćica pri svakom novom jelu koje se iznosi na božićnu trpezu, sipa živadi žita sa božićnog hleba. U Baniji se ovaj običaj obavlja dok se jede česnica. Običaj da se živad okuplja i nahrani na guvnu, u krugu vršanog konopca, baš u vreme kad se ritualno jede obredni hleb prvobitno spreman od novog žita, očevidno ukazuje da živad u ovim običajima predstavlja žitnog demona.

Običaji otkrivaju i neposrednu vezu između božićne kokoši i pečenice, koja takođe predstavlja žitnog demona. U mnogim selima zapadne Bosne bio je običaj da se u pečenicu metne „nešto krilato“, obično kokoš ili pile. Negde ovu kokoš jedu na Božić kao prvi omrsak, a negde su je ostavljali za Novu godinu, kao što se redovno ostavljala i glava pečenice. U Bravskom, kokoš iz pečenice načne polaženik, a zatim je okuse ukućani kao omrsak na Božić. U aleksinačkom Pomoravlju, na Božić bi se najpre omrsili vrapcem koji se pekao u pečenici, i to bi se najpre omrsilo žensko čeljade, „da bi se plodila ženska stoka“. Na Kosovu je takođe bio običaj da se na Božić omrse vrapcem, a u Homolju nekoliko dana pred Božić ubiju divljeg goluba, jarebicu ili kosa, prosuše ih u odžaku i na Božić dadu svakom ukućaninu po komadić. Očevidno je da ptice ovde predstavljaju demonske životinje, a u nekim običajima ptice se kao takve javljaju u direktnoj vezi sa žitom. Običaj da se prilikom simboličkog vršenja, koje se obavljalo o Novoj godini, ostave mrvice obrednog kolača „ptičici bogomoljci“ upućuje na vezu između ptice i kolača koji predstavlja žito iz poslednjeg snopa.

U Bosanskoj Krajini, na Mijačici i po okolnim selima, posle obavljene žetve ostavljali su u hambaru snop pšenice, koji su zatim na Novu godinu deca na guvnu vrhla, a pšenicu su tada ostavljali pticama, „da godina bolje rodi“. Ova veza između ptica i zrnja iz poslednjeg snopa, po celokupnom značenju magijskog vršenja, ukazuje da ptice ovde predstavljaju žitnog demona. Analogno ubijanje kokoši i petla o Božiću i prilikom žetve i vršidbe, običaj da se na Božić kokoši hrane na guvnu, u krugu „vršanog konopca“, odnosno konopca u kojem je donesena božićna slama, kao i običaj da se u tom krugu ritualno ubija kokoš ili petao – očito pokazuju da božićna kokoš prvobitno predstavlja žitnog demona. S obzirom da Badnje večere ima karakter zadušnica, nije isključeno da su se na prvobitnu predstavu kokoši kao žitnog demona nadovezale i predstave o dušama pokojnika. Međutim, po našem običaju da polaženik ubija kokoš, ponekad na kućnom pragu, i da je on prvi okusi, pre bi izgledalo da je božićna kokoš u daljoj fazi razvoja ovih animističkih shvatanja ujedno predstavljala i žrtvu precima. Na vezu između božićne kokoši i duša predaka mogao bi ukazivati i naš običaj da se ponekad na Božić kokoši nahrane u krugu načinjenom od veriga nad ognjištem, koje predstavljaju fetiš „domaćeg božanstva“.

BOŽIĆNA PEČENICA. – Na Tucin-dan, dva dana pred Božić, ili na Badnji-dan, kolje se ritualno svinja određena za pečenicu. Već samo odabiranje i pripremanje životinje određene za pečenicu pokazuje da od nje, po narodnom verovanju, zavisi sreća i blagostanje kuće koja je kolje. Svinjče za pečenicu nameni se znatno ranije i pothranjuje se odvojeno od ostale prasadi. „Pečenicu jošte s jeseni počnu prihranjivati (ne traži se pečenica uoči Božića), a pred Božić na nekolicke nedjelje zatvore je u obor pa hrane kukuruzima i mećom.“ Pečenica mora biti bela i bez ikakve mane i telesnog nedostatka. Pečenica se ubija do podne, dok dan napreduje, a na mesto gde će je ubiti prethodno polože slamu. Pečenicu nipošto ne valja oboriti sekirom, već samo nožem zaklati. Ponegde su pečenicu ubijali udarajući je krupicom soli u čelo, čime onaj ko ubija skida odgovornost sa sebe i prenosi

je na sô, jer ona, po narodnom verovanju, ima izrazitu demonsku snagu. Krvi ubijene životinje pridaje se osobita, u prvom redu lekovita moć. Ponegde domaćin koji zakolje pečenicu lizne krvi iz „zakolja“, čime direktno prenosi na sebe demonsku snagu žrtvovane životinje. Zatim stavi u ranu klip kukuruza da se okrvavi, pa to okrvavljeno zrnje služi kao lek za ljude i za životinje. Krvlju zaklane pečenice u nekim mestima zamese naročiti kolač, koji se potom upotrebljava kao lek za obolele životinje, u prvom redu svinje. Negde već na Božić zakrme stoku, i to posebno svako bravče, krvlju pečenice, pomešavši je sa solju i kukuruzom koji su prethodno bili u ustima pečenice. U nekim mestima u pečenicu stavljaju jabuku ili dunju, kojom se na Božić omrse radi dobra zdravlja ili je čuvaju kao lek. Osobito su lekoviti pojedini životni delovi pečenice: srce, bubreg, slezina i jetra, a posebna snaga pridaje se glavi pečenice, njušci i vilici. Mistična snaga pridaje se i predmetima koji su bili u vezi sa pečenicom, ražnju i vrpci kojom je pečenica bila vezana.

Pored verovanja u lekovitu moć njuške od pečenice, ona se čuva „da bi se svinje množile“. Iz istog razloga ponegde su vilicu i plećku pečenice ostavljali na tavanu. Naši običaji ukazuju na verovanje da je za glavu pečenice, osobito za njušku i vilicu, a zatim uopšte za kosti, vezana duša žrtvovane životinje. Kostii pečenice ne rasturaju se do Nove godine ili do Bogojavljenja, „da se ne bi svinje rasturale“, ili ih iz istog razloga meću u šuplju bukvu. Negde skupljene kosti nose na mravinjak, „da bude prasadi mnogo kao mravi“. Kod lovačkih plemena nalazimo analogne običaje koji se vrše u nameri da se izazove razmnožavanje životinja koje se redovno love. Kod Giljaka, pošto bi pojeli meso žrtvovanog medveda, najstariji ljudi svečano su odnosili kosti i lubanju medveda u šumu, nedaleko od sela, i tu bi kosti zakopali, a lubanju bi natakli u procep nekog stabla. I po našim običajima, osobita se pažnja obraćala glavi pečenice. Ona se ostavljala za Novu godinu i tada se pazilo da se ne razglavi. Kako smo videli, kosti glave, osobito vilica, ostavljaju se na tavanu i njima se pridaje lekovita, plodotvorna i uopšte mistična moć.

Ista mistična moć pridaje se i plećki pečenice, odnosno njenoj

kosti, na kojoj se gata i koja se radi toga ne sme zubima dohvatiti. Prema našim običajima i verovanjima, ritualno ubijanje svinje o Božiću značilo bi žrtvovanje izabranog predstavnika životinjske vrste koja se inače redovno ubija. Ovi naši običaji, uopšte, sadrže mnoge elemente karakteristične za isti tip žrtvovanja kod Aina i Giljaka, lovaca na medvede, gde se medved ujedno pojavljuje kao polażenik i kao sakramentalna žrtva. Svinja se ponegde i kod nas javlja kao životinjski polażenik na Sv. Ignjata, a u Zakarpatskoj Ukrajini na Sv. Ignjata ubijali su ritualno svinju na isti način kao što se kod nas ubija o Božiću. Sve to pokazuje da su životinjski polażenik i životinjska žrtva u božićnoj sezoni nekada predstavljali dve strane, dva bitna elementa jedinstvenog običaja, koji prvobitno potiče još iz lovačkog stupnja.

Međutim, u našim običajima ujedno nalazimo i jasno izraženo verovanje da svinja pečenica utiče na rod useva. Negde se verovalo da žito neće roditi ako uquine krme određeno za pečenicu. U nekim selima zapadne Bosne, u pečenicu su stavljali jedan ili više klipova kukuruza, čije su zrnje čuvali do proleća, kada bi ga pomešali sa žitnim semenom. Ova plodotvorna moć pečenice, po narodnom verovanju, nalazila se i u njenoj vilici, kojom bi ponegde promešali žitno seme pre nego što će ga posejati. Da se od pečenice očekuje delovanje na rod žita, najbolje pokazuje običaj što se ponegde, prilikom mađijskog vršenja, glava pečenice iznosila na guvno i stavljala na stožer uz poslednji snop. U mnogim zapadnim krajevima, na Novu godinu posle mađijskog vršenja žita (v. božićna slama) spremali su čorbu od glave pečenice, u koju su mećali komade kovrtnja i ostatke česnice. Ovo ritualno jedenje glave od pečenice i božićnih hlebova odgovara njihovoj ulozi prilikom mađijskog vršenja. Vezu između useva i pečenice nalazimo i u običaju da se česnica šara papkom pečenice. Kako je česnica obredni hleb koji simbolički predstavlja useve i od kojeg prvenstveno zavisi rod žita, šaranje česnice papkom pečenice treba da pojača njeno mađijsko delovanje na rod useva. Isto značenje ima i običaj da se česnica zamesi ponegde mašću od pečenice. Ovi običaji, kao i običaj da se u pečenicu stavlja kokoš, koja, u stvari, predstavlja žitnog

demona, jasno pokazuju da je pečenica, u vezi sa razvojem motičke zemljoradnje i sa pripitomljavanjem divljih životinja, dobila i značenje životinjskog predstavnika žitnog demona. U mnogim krajevima Evrope poznato je verovanje da se duh žita prilikom žetve ili o Božiću javlja kao svinjče, a naši običaji i verovanja sadrže tragove poštovanja svinje u primarnim oblicima, koji su se sačuvali u mediteranskim kultovima Adonisa, Dionisa i Demetre. U Hercegovini i planinskim delovima Bosne, umesto svinje, za Božić ritualno kolju ovcu, koju zovu zaoblica ili veselica. U ovim krajevima se ovca javlja i kao životinjski polaženik, a iz nekih se običaja vidi da je svinjsku pečenicu zamenila ovca u vezi sa razvijenim gajenjem ovaca. Za ovcu koja se ritualno kolje o Božiću vezana su neka ista verovanja kao i za svinju, s tom razlikom što nema običaja i verovanja u vezi sa usevima. Verovanje u oplodnu moć veselice izraženo je u običaju da se njenim rogom udari voćka koja ne rađa. Običaji sa božićnom ovcom u prvom redu odražavaju vezu između žrtvovane ovce i stada. Glavu božićne ovce negde takođe čuvaju do Nove godine, a njenu vilicu ostavljaju do sledećeg Božića. U Hercegovini domaćin na Novu godinu „čisti i reže glavu, čuvajući da je ne razglavi, jer vele da je to veliki udes radi vukova“. U Korenici vilicu veselice ne razglavljaju i čuvaju je do drugoga Božića, „pa neće vuci činiti kvara u blagu“. Božićnoj ovci ne smeju se noge prebiti, „jer će se u tom slučaju ovcama noge prebijati“. Iz navedenih običaja jasno se vidi da je božićna ovca predstavnik životinjske vrste i da od nje prvenstveno zavisi napredak stada.

BOŽIĆNA SLAMA. – Po opštem običaju, na Badnje večer domaćin svečano unosi slamu, obično je on i prosipa po kući i oko ognjišta kvocajući, a za njim trče deca pijučući i rasipajuć je, a ponekad i ostali ukućani. Međutim, prema Vukovom opisu, slamu na Badnje večer prosipa domaćica, koja pri tome kvoca i baca orahe po njoj. U Crnoj Gori, pošto nalože badnjake, „uzme domaćica slame i kvočući (a za njom djeca pijučući) prostre po sobi ili po kući, ako nema sobe. Potom uzmu nekoliko oraha i bace po slami“. U Kućima domaćica prospe pšenične pleve oko ognjišta, pa ukućani posedaju na plevu.

Mnoga domaćica, kvocajući kao kvočka, pred ostalim ukućanima učini pokoji obrt oko ognja radi napretka u porodici. Po starijem običaju, na Badnje večer se jelo postavljalo na slamu pokrivenu vrećom ili pokrovom, nekad i o Božiću, a slama se iznosila tek posle Božića. Već iz običaja koji prate unošenje slame vidi se da ona sadrži demonsku snagu. Božićna se slama unosi u rukavicama, kao i badnjak, često uz isti doček kao i badnjak, uz posipanje žitom slame i lica koje je unosi. U okolini Plaškog, domaćina koji unosi slamu sačekuju na pragu sa upaljenim lućem. U okolini Valjeva, kad domaćin unosi božićnu slamu, svako dete, pa i stariji, čupne pomalo slame, što možemo objasniti željom da se mađijsko delovanje božićne slame prenese na ukućane. Njenu demonsku snagu otkriva i zabrana deci da bosa skakuću po božićnoj slami. Kako se iz običaja vidi, od božićne se slame pre svega očekuje da deluje na plodnost.

Po opštem običaju, božićna se slama nosi u kokošinjac, nekad u pčelinjak, ili se njome obaviju voćke da bi bolje rodile. Negde se božićna slama pali po gradini, u voćnjaku i na guvnu oko stožera, ili se nosi u njivu i u vinograd. U okolini Valjeva, slamu su na Badnjidan tri puta unosili u svinjac, da bi se krmače tri puta u godini prasile. U Kućima su iznosili božićnu plevu i nešto mrsa na njivu pod pšenicom. Plevom bi načinili poveći krug i u njemu krst, pa bi tu seo i omrsio se onaj koji je plevu izneo. U Popovom Polju, za običaj kićenja kuće bršljanom i prosipanja slame po kući o Božiću, kažu: „gobinjati kuću“. Ako imamo u vidu da izraz gobinjati potiče od staroslovenske reči gobino – usevi, urod, u značenju obilnoga roda, onda je jasno da božićna slama predstavlja useve i da se od nje prvenstveno očekuje plodotvorno delovanje na useve. Isto verovanje otkriva i običaj iz Gornje Pčinje, gde domaćin na Badnje večer spava na krstu načinjenom od božićne slame, sa raonikom pod glavom. Veza između božićne slame i useva osobito je vidna u običaju da se slama po Božiću nosi u hambar ili na guvno, gde ostane dok se novo žito ne počne da vrše. Po nekim običajima se veoma jasno vidi da božićna slama simbolički predstavlja useve. U nekim selima Bosne bio je običaj da na Badnje večer svi ukućani legnu na slamu, okrenuti na jednu stranu, da im se žito u njivama

„ne bi zamrsivalo, nego da bi leglo na jednu stranu“. Na Kosovu, na Badnje večer svi se ukućani pomaknu do zida pa okrenu ruke iza leđa i vezuju božićnu slamu „za beričet“, izjavljujući želju da rode usevi i da se množe pčele i živina.

Da je božićna slama primarno predstavljala useve, zapravo novo žito, najbolje se vidi iz uloge koju je ona imala u običaju simboličkog vršenja. U mnogim selima Banije, Korduna i Bosanske Krajine, na Novu godinu, pre svanuća, obavljao se običaj simboličkog vršenja, u kojem je božićna slama predstavljala novo žito, a specijalni šuplji kolač – kovrtanj – simbolički ishod ovog mađijskog običaja. Na Mašvini, na „Mladi Božić“ domaćin izvede decu na guvno pre svanuća, i ujedno iznesu kovrtanj i božićne slame. Kovrtanj domaćin natakne na stožer, pa zatim za stožer veže konopac, koji prihvate deca i, ržući poput konjâ, tri puta oprtče oko stožera. Kovrtanj zatim nose u štalu i nataknu ga na rog volu dešnjaku. Kada vo zbací kovrtanj, gledaju na koju je stranu pao, jer se verovalo da će godina roditi ako kovrtanj padne tako da se vidi lice.

Negde su uz božićnu slamu iznosili na guvno pšenice i drugog žita, a u Vrpolju su običaj vršenja izvodili uz zapaljene lučke. U Gornjoj Krajini domaćin na Novu godinu uzme kovrtanj, božićne slame i žita, kojih je za vreme Božića bilo pod stolom, pa svi izađu na vršaj. Slamu i žito prospu oko stožera, pa se onda svi uhvate za konopac i skaču oko stožera, a domaćin ih goni bičem i pita: „Što vršete?“ Na to oni odgovaraju da vrhu pšenicu, i tako redom za ostala žita. U okolini Mrkonjićgrada kovrtanj metnu na stožer i kad deca prihvate za konopac, poteraju ih motkom da trče po razasutoj slami, podvriskujući i ržući kao konji na vršaju. Pošto ovako obiđu tri puta, poređaju se svi ukруг oko stožera, obema rukama prihvate kovrtanj i razlome ga na stožeru, gledajući da svak odlomi što veći komad. Komade izlomljenog kovrtanja nose zatim kući, gde ostala čeljad uzima po komadić „kao naforu“. Preostale delove kovrtanja izlome, preliju kajmakom i meću na sofru kao prvo jelo. Zanimljivo je da se ponegde u ovom običaju mesto kovrtanja pojavljuje česnica. U nekim selima iz okoline Sanskog Mosta, na Novu godinu iznesu na guvno božićnu slamu, preostali

komad česnice i glavu pečenice. Komad česnice nataknu na stožer, pa deca zatim skaču po slami – „vršu božićni kolač“.

Simboličko vršenje ima jasan mađijski karakter, a obavljalo se u nameri da se na osnovi imitativne mađije utiče na rod žita. Po narodnom objašnjenju, običaj predstavlja vršenje božićnog kolača, odnosno žita od kojeg se mesi božićni kolač, a kovrtanj i česnica u celom običaju zaista se pojavljuju kao rezultat vršenja. Međutim, za objašnjenje uloge i značenja božićne slame od osobitog je značaja da se ponegde prilikom mađijskog vršenja mesto božićne slame upotrebljava poslednji snop. Prema tome, možemo smatrati da božićna slama prvobitno potiče od poslednjeg snopa, koji sadrži demonsku snagu novog žita i od kojeg potiče i demonska snaga božićne slame. Da božićna slama ima, u stvari, isto značenje i istu moć kao i poslednji snop, pokazuje i ruski običaj da se uoči Nove godine omlati poslednji snop i da se zatim njegova slama daje životinjama ili se njome obaviju voćke. Iz naših običaja jasno proizlazi da je božićna slama primarno imala istu ulogu i isto značenje kao i poslednji snop. Njena mistična snaga prenosi se na useve, na njive, na vinograd i voćke, na životinje i, konačno, na ukućane, kao što se prenosi i demonska snaga poslednjeg snopa i žetvenog venca ili hleba načinjenog od njihovog žita.

Svečano unošenje božićne slame potpuno odgovara običaju unošenja poslednjeg snopa, koje na Badnje večer izvodi domaćin u nekim mestima Galicije, gde poslednji snop ujedno predstavlja i mitskog pretka, a po jednom mišljenju, i samo božanstvo. Inače je poznato da se kod mnogih slovenskih naroda poslednji snop naziva ded ili baba, a Huculi nazivaju did ili diduh i slamu koju o Božiću prostiru po kući. Prema tome, božićna slama ima isto značenje kao i poslednji snop, od kojeg prvobitno i potiče i ujedno se sa njim poistovećuje kao sa predstavnikom mitskog pretka. Stoga i po našim običajima možemo pretpostavljati da je sa prvobitnom predstavom žitnog demona, sadržanog u poslednjem snopu i božićnoj slami, spojena i predstava o mitskom pretku. Po Čajkanovićevom objašnjenju, prosipanje slame i kvocanje koji se izvode na Badnje večer imaju cilj da sakupe duše na gozbu koja se te večeri priređuje dušama predaka. Međutim, iz naših se običaja

sasvim jasno vidi da plodonosna snaga božićne slame primarno potiče od novog žita, čija je demonska snaga sačuvana u poslednjim klasovima, kao što i božićna kokoš prvobitno predstavlja žitnog demona (v. božićna kokoš).

BOŽIĆNI HLEBOVI. – Glavni božićni hleb ritualno se lomi i jede za božićni ručak. U istočnoj Srbiji, pored toga, jedan ili dva božićna hleba svečano se lome i jedu na Badnje večere.

Zanimljivo je da u nekim selima leskovačke Morave pogaču sa srebrnom parom lomi žmureći sama domaćica, koja je zatim deli ljudima i stoci, ostavljajući sebi poslednje parče. Za razliku od zapadnih krajeva, gde se za Božić sprema jedan obredni hleb, u Šumadiji, u istočnoj i južnoj Srbiji, za Božić spremaju više obrednih hlebova uz glavni hleb, koji su namenjeni njivama i usevima, vinogradu, pojedinih vrstama životinja, kući i određenim licima, ili predstavljaju pojedina oruđa. U Šumadiji spremaju niz kolača od strmnog brašna. Jedan predstavlja vola u plugu, drugi je brazdast kao oranje, treći predstavlja košnicu, četvrti sitnu stoku, peti kokoši. Za svakog ukućanina mesi se po jedan kolač, posebno za mušku (kijak) i posebno za žensku čeljad (pletenica).

U Boljevcu spremi se više kolača koji predstavljaju kuću, bačvu, ovčaricu, kozaricu, svinjaricu, srp, kosir, kola, njivu, krstine, vinograd, košnicu i pojedine domaće životinje. U Homolju spremaju više kolača koji predstavljaju jaram, volove, ovcu, gusku, plovku, petla, košnicu, plug, srp, kosu, sekiru i sve druge alatke kojima se domaćin služi, i na kraju samog domaćina. U Levču i Temniću načine slične kolače, pa kolačem koji je umešen za ovce zakrmljuju ovce, a onim koji je namenjen svinjama zakrmljuju svinje. U Aleksinačkom Pomoravlju kolač njiva ima oznaku psa u jednom kraju, a u drugom zmije. Između psa i zmije označeni su snopovi. Kolač livada ima oznake za čoveka, štap, ovce i jagnjad. Kolač volovi ima znake za volove, plug, jaram i orača. Kolač guvno ima oznake stogova, kamara žita, snopova, stožera, konja i čoveka. Kolač bačva ima udubljenje u sredini – bačvu, a pored nje su oznake gidža, loze i grožđa. Kolač stoka ima oznake za svaku vrstu

stoke.

U nekim selima umesto svih navedenih kolača spremaju jedan veliki – večernja, koji sadrži sve spomenute oznake. Svi se ovi kolači izlome prilikom večere na Badnje veče. U Lužnici i Nišavi, pored česnice, mese jedan veliki hleb – polje. Na njemu se načine od testa figure koje predstavljaju krstine, ljude i zmiju sa klasom žita u ustima. Posebno se mesi hleb ovčarnik, na kojem su označene ovce, ovčar i pas, zatim volovarnik, sa volovima i jaslama. Kolač iza nosi oznake za ognjište i ljude oko ognjišta. Niz manjih kolača predstavlja kola, satione, bačvu, srp, košnicu i pojedine domaće životinje. Slične hlebove spremaju i u leskovačkoj Moravi, gde posebno mese hleb kućnu zmiJurku i preko njega u cikcak uvijeno testo u obliku zmije („zmijurka“). U nekim selima mese kolačić kravajče za njivu, koje će prvog dana Božića kotrljati, „jačkati“ po njivi što je prva žitom zasejana. U Leskovcu za Badnje veče spremaju obredni kolač „kravaj“ sa figurama od testa koje predstavljaju kuću sa ognjištem i sve ukućane. Na istom kolaču testom su označeni: njiva, prase („božičar“) i bačva s vinom. Negde ovaj kolač mažu medom, a u nekim selima na kućnom kravaju predstave još i orača sa upregnutim volovima. U Zaplanju, na sredini hleba načine od testa „kao oganj“, a oko ognja označe toliko krugova koliko ima ukućana. Na jednom kraju načine od testa krstine kroz koje prepletu zmiju od testa, tako da joj glavu izvedu u sredini između krstina. Na drugom kraju načine tor namenjen ovcima ili obor za svinje. Na trećem označe vodeničko kolo, lozu i vola, a na posebnom kraju još i bačvu. Kolač se tako seče da svakom zapadne po jedan deo sa određenom figurom. Drugog dana Božića ko je dobio komad sa oznakom bačve ide u vinograd i tu pojede svoj deo kolača, a ko je dobio komad sa oznakom krstina ide u njivu i tamo ga pojede.

Simbolične figure na božićnom hlebu opšteg tipa i posebni hlebovi, koji često odgovaraju određenim figurama na ovom hlebu, imaju u stvari isto značenje i otkrivaju njihov mađijski karakter jer se očekuje da deluju na plodnost i uspeh u poslovima. U simboličnim figurama božićnog hleba opšteg tipa i u posebnim hlebovima sa određenom namenom nalazimo istu ideju koju sadrže znaci u česnici i običaj

da se delovi česnice namenjaju određenim licima, životinjama, njivama, vinogradu, napretku i blagostanju cele kuće. Na mađijski karakter božićnih hlebova ukazuju i neki običaji prilikom lomljenja glavnog božićnog hleba. U Boljevcu domaćin sa jednim muškim članom kuće okrene triput kolač, a zatim ga prelome pa obojica dignu uvis polovine govoreći: „Ovolika da poraste ‘šenica i svako žito da rodi! „ Polovine zatim spuste na sto tako da se ukrste, a ukrštajući ih, domaćin govori: „Ovako da se krste stogovi na njivi.“ U aleksinačkom Pomoravlju parčad kolača usprave na stolu, „da predstavljaju krstine,“ pa ih tek onda seku i ritualno jedu svi ukućani. U Levču i Temniću, prilikom obrednog lomljenja božićnog hleba, svaku polovinu ponovo lome, pa jednu četvrtinu meću u sito, „neka je sita godina“, a drugu podignu uvis govoreći: „Ovolika neka bude ‘šenica, konoplje, lan, kukuruz.“ Ovu četvrtinu stave zatim na policu ili na koje drugo uzvišeno mesto. U Homolju prelomljeni božićni kolač podignu uvis i kažu: „Ovolika ‘šenica narasla u njive, trava u livade, konoplje u gradine, naraslo svako dobro i sreća u naše kuće i stoke!“

Iz svih ovih običaja, i posebno iz običaja da se komadi božićnog hleba identifikuju sa krstinama žita, jasno se vidi da je božićni hleb simbolički predstavljao useve. Prema običaju nekih krajeva da se česnica mesi brašnom od žita iz poslednjeg snopa, možemo zaključiti da mistična snaga božićnog hleba prvobitno potiče od novog žita, sačuvanog u poslednjem snopu, u kojem se, po opštem verovanju i prema mnogobrojnim našim običajima sa česnicom, nalazi duh žita. Predstavljajući simbolički obilnu žetvu, naš božićni hleb u suštini se pojavljuje u istoj ulozi i u istom. značenju kao i obredni hleb u kultu Svetovida, koji se kod polapskih Slovena obavljao na svršetku žetve. Kako po nekim običajima izgleda, naš božićni agrarno-mađijski hleb sa animističkom osnovom (duh žita) mogao je dobiti i neke elemente žrtve. Iako se u nekim žetvenim običajima zmija pojavljuje kao žitni demon, figura zmije na božićnom hlebu i specijalni hleb „kućna zmijurka“, koji se ponegde mesi za Božić, mogli bi ukazivati na vezu božićnog hleba ili barem nekih hlebova sa htonskim demonima i sa duhom kućnog pretka. I običaj da se ponegde božićni hleb „diže u slavu“,

kao što se i česnica negde namenjuje Bogu, mogao bi ukazivati da je glavni božićni hleb, u kasnijoj fazi razvoja stare srpske religije, dobio i karakter žrtve. Ritualno jedenje božićnog hleba, čime je prvobitno unošena u telo svakog učesnika obreda animističko-mađijska snaga božićnog hleba, moglo je dobiti i značenje žrtve, čiji poslednji čin predstavlja jedenje hleba žrtvovanog nekom višem duhu ili božanstvu (v. česnica).